

SUBJEKTIVITET, MATERIALITET OG LEDSMERTER – om ANT-analysers bidrag til organisationspsykologi

Niels Christian Nickelsen

På baggrund af empiriske observationer fra en produktionshal drøftes aktør-netværk-teori i forhold til subjektivitet og organisationspsykologi. Artiklen argumenterer for at forstå et dokumenteret tilfælde af ledsmerter som en bestemt form for subjektivitet, der opstår som følge af menneske-maskine-materiale-interaktioner. Artiklen demonstrerer og begrundes, at en identificeret compensationstænkning i feltet, hvor mennesker erstattes af maskindele, nuancerer spørgsmålet om subjektivitet, agens og handling. Artiklen spørger: Hvad er det der handler? Som svar argumenteres for et poststrukturalistisk subjektivitetsbegreb, som forstår handling som et distribueret, heterogent og temporalt fænomen. Dette diskuteres i forhold til positioneringsteori og enactment teori. Styrken i det udviklede perspektiv er, at blikket rettes mod nuancerede konkrete og situerede forbindelser i det undersøgte felt. Begrænsningen er, at det er umuligt at vurdere, i hvilken grad subjektpositioner på sigt internaliseres, og at subjektet står tilbage som en post-human multiplicitet!

Indledning

Denne artikel beskæftiger sig med hvordan det handlende subjekt skabes og formes via aktiv deltagelse i konkrete daglige praksisser og samtidig hermed sammen med andre subjekter former vilkårene for denne praksis (Seely Brown & Duguid, 1991). Dette drøftes på baggrund af observationer fra et større etnografisk studie af viden og produktudvikling i en ventilfabrik i Jylland (Nickelsen, 2003). Jeg beskæftiger mig i artiklen med, hvordan ledsmerter, sygdom og udgrænsning opstår og kan forstås, som følge af en række vanskelige rutiner og relationer, og jeg drøfter, hvordan disse ledsmerter etc. virker tilbage og har effekter på de sammenhænge, som producerer dem.

Konkret er spørgsmålene som artiklen tager op følgende: 1) Hvordan kan subjektivitet artikuleres og begribes inden for rammerne af »Science and Technology Studies« (STS) (mere herom) 2) Hvordan kan subjektets medkonstruktion såvel som nyorientering af organiserede realiteter forstås og begrebsliggøres? Belysningen af disse spørgsmål fører videre til en række underspørgsmål knyttet til muligheder og begrænsninger i »Actor Network Theory« (ANT) (mere herom). Er ANT f.eks. blot en særlig form for social konstruktionisme, som stilles over for laboratorier, teknologi og videnskab? På hvilken måde kan ANTs metodologi bidrage til organisationspsykologi? Hvilke nye forskningsinitiativer kalder koblingen af ANT og subjektivitet på? Afslutningsvist samler interessen sig på baggrund af den gennemførte analyse af den fremlagte empiri kritisk om mulighederne og begrænsningerne i det udviklede subjektivitetsbegreb. Dette er, som det vil fremgå, både væsentlige og påtrængende spørgsmål, fordi organisationspsykologiske perspektiver antager eksistensen af universelle behov (Yukl, 2006); er for normativ omkring, hvad subjektet bør gøre (Argyris og Schön, 1996); overser mangfoldigheden af diskurser og overvurderer subjektets handlemuligheder (Harre, 2004); undervurderer subjektets målrettede handling (March, 2005) og overvurderer sociale tilpasningsmekanismer (Alac & Hutchins, 2004; Wenger, 1998; Weick, 2001).

Det er min intention at diskutere og afklare, hvordan STS og mere præcist STS-feltets vel nok mest kendte nyskabelse ANT kan bidrage til at belyse mine spørgsmål. I international sammenhæng har STS igennem de sidste godt 25 år opnået status som et temmelig stabilt og omfattende interdisciplinært forskningsfelt. Inden for rammerne af egne konferencer, forskningscentre og uddannelsesprogrammer mødes sociologer, socialpsykologer, filosoffer, antropologer og andre med en række konvergerende interesser under mærkatet »STS«. Det fælles omdrejningspunkt er grundige, situerede empiriske studier af den moderne teknologi- og videnskabs sociale, politiske og kulturelle mulighedsbetingelser og placering i forskellige rumlige og tidslige kontekster. Der trækkes i STS særligt på feminisme, posthumanitet, og nyere litteraturteori.

Den Franske filosof og antropolog Bruno Latour (2005) leverer i sin seneste bog for første gang en systematisk indføring i ANT. Der er ifølge Latour tale om et decideret alternativ til eksisterende teorier. Han skelner mellem det, han betegner som »sociology of the social«, og sit eget projekt, som han benævner »sociology of associations«. Latour er bevidst om, at denne provokation og yderst polemiske opdeling vil støde mange. Han griber tilbage til den store diskussion i Fransk samfundsvidenskab i slutningen af det 19. århundrede, debatten mellem Durkheim og Tarde. Hvor Durkheim tilstræbte en videnskabeliggørelse ved at udsondre »samfundet« og »det sociale« som sui generis-domæner, argumenterede Tarde, at Durkheim derved anførte netop det som forklaringsfaktor, som selv behøvede forklaring – det sociale (anomi, kultur etc.). Hvor Durkheim altså repræsenterer en forståelse, der

benytter »samfundet« og »det sociale« som forklaring, er Tarde ifølge Latour interessant, fordi han ønskede at undersøge, hvordan det sociale selv konstitueres. Han lagde med andre ord op til en »tracing of associations« (ibid. s. 5), heraf ideen om en »sociology of associations«. Argumentet er kort, at vi ikke kan tage udgangspunkt i »det sociale« og benytte dette til at forklare sociale fænomener. Snarere er udfordringen at undersøge, hvordan det sociale stables på benene ved at følge etableringen af forbindelser. Det sociale defineres som:

Not as a special domain, a specific realm, or a particular sort of thing, but only as a very peculiar movement of re-association and reassembling (ibid. s. 7).

Således kan vi ikke forstå subjektivitet og handling ved at tage udgangspunkt i en adskillelse mellem et socialt domæne (subjekter) og et materielt/teknologisk domæne (objekter). Subjekter og objekter kan kun forstås i deres konkrete sammenvævning (heterogenitet) i forbindelse med bestræbelser på at løse forskellige problemer. De senere år har der i forbindelse med såkaldte post-ANT-studier (se f.eks. Jensen, Lauritsen & Olesen, 2007) været en særlig interesse for tilblivelsen af mangfoldige subjektpositioner. Her forstås subjektet som en effekt af en række vilkår, som på den ene side er uden for subjektet, og som subjektet på den anden side selv er med til at forbinde på bestemte måder – og det er denne konkrete konstruktion af forbindelser, som ANT ønsker at følge (trace).

Som en illustration inden for organisationspsykologi af »a sociology of the social« tjener McClellands indflydelsesrige, men efterhånden bedagede studier af behov og motivation (1985). Han undersøgte en lang række leders behov via »Thematic Apperception Test« (TAT), hvor den undersøgte bedes fortælle en historie knyttet til en række flertydige billeder, hvorefter historierne kodes og scorer på tre prædefinerede behov: Magt, præstation og tilknytning. Det grundlæggende problem er forestillingen om nogle i tingenes orden indbyggede behov! Dette giver da også Yukl (2006, s. 180) problemer, når han skal forklare udmøntningen af disse »naturlige« indre behov i særlige former for organisatorisk deltagelse. Konklusionerne bliver vage og kontekstafhængige, og man savner en afklaring af, hvor grænserne går for disse behovs forklaringskraft. Det sociale; »organisatorisk deltagelse« forklares dermed med det sociale; »behov« – en tautologi. Ifølge Latour er opgaven i stedet at beskrive, hvordan organisatorisk deltagelse finder sted gennem konkret forbindelse af en række elementer, samt hvordan indre behov, gennem deltagelse, etableres som fakta og naturlighed. Blandt andet inspireret af den britiske sociolog John Law og den norske sociolog Ingunn Moser definerer jeg således senere i artiklen subjektivitet som et i princippet multipelt resultat af specifikke sammenstillinger af menneskelige kroppe, ideer, redskaber, maskiner, papirer og en række andre hjælpemidler. Ideen

er, at dette skal fungere som et eksempel på en subjektivitetsforståelse inden for rammerne af »a sociology of associations«.

Først præsenterer jeg imidlertid nogle empiriske observationer af udvikling af såkaldte »inloops« i en produktionshal. De empiriske observationer efterfølges af en mere detaljeret drøftelse af et ANT-perspektiv på subjektivitet, som senere danner baggrund for analyse af empirien.

Casestudie

Som en del af erhvervsforskningsprojektet »Læreprocesser i virksomheder«, som var et samarbejde mellem en række små og mellemstore industrivirksomheder i Danmark; Dansk Industri; CO-i; Handelshøjskolen i København (CBS) og Københavns Universitet, gennemførte jeg i 2003 et etnografisk studie i AVK GUMMI A/S (AVK). Jeg undersøgte, hvordan nye produkter bliver til i en tilsyneladende konfliktfyldt hverdag i et samarbejde mellem ingeniører, kemikere, smede, produktionsarbejdere, logistikfolk, kunder o.a. AVK er en international førende producent af kundespecifikke tekniske gummikomponenter. Virksomhedens høj kvalitetsprodukter findes over det meste af verden anvendt under krævende betingelser i procesudstyr inden for: Drikkevandssektoren, levnedsmiddelindustrien, medico, pharma og kemisk industri. Virksomheden blev grundlagt i 1975 og hører i dag til blandt verdens førende producenter af gummikomponenter. AVK har ca. 150 medarbejdere.

Som indledning til dette forskningsprojekt afholdtes et seminar med deltagelse af 20 nøglepersoner i virksomheden, to konsulenter og undertegnede. Her blev vanskeligheder i innovative projekter taget op. Nøglepersonerne blev bedt om at illustrere vanskelige interaktionspunkter via rollespil og video. Et af rollespillene handlede om problemerne med såkaldt »udtagning«¹ af »inloops«². Med henblik på at analysere subjektpositioner som et produkt af specifikke relationer og forbindelser gengiver jeg her en præcis udskrift af dette rollespil. Inspireret af Callon (1986) fremstilles situationen igennem 8 oversættelsesmomenter³. Fra et problem defineres, til en menneskelig

---

1 »Udtagning« betegner den proces, det er at tage et emne ud af støbeformen efter det er vulkaniseret. »Vulkanisering« benævner selve støbeprocessen, hvor emnet gives form og bestemte specifikationer.

2 »Inloops« er et specifikt gummielement, som slutbrugeren f.eks. bruger til at hælde væsker på apparater, og er kendt i feltet for at være vanskeligt at udtage af støbeformen p.g.r.a. et særligt knæk.

3 Jeg følger her Callons (1986) ide om oversættelse fra ide til fælles handling igennem fire momenter. Men de momenter, jeg peger på, stemmer ikke præcis overens med de af Callon beskrevne. Jeg har valgt at følge narrativet, som det blev fremstillet for mig i feltet. Callon definerer et tilbagevendende mønster af manøvrer, som bruges af initiativtagere i innovative processer (se også Holmstrøm

kompetence erstattes af en maskindel, hvilket modificerer forbindelserne (aktør netværket) og gør det i stand til at arbejde mere pålideligt. Men først en smule baggrund om maskinoperatørernes arbejde.

Maskinoperatøren på arbejde

Det kræver muskelstyrke at være maskinoperatør på AVK, og kvinder er tilsyneladende særligt udsatte for muskelsmerter, rygsmerter og ledsmerter. Mænd er typisk operatører på store tunge maskiner, mens kvinder er det på de maskiner, hvor lettere emner fremstilles. Et af de krævende aspekter ved maskinoperatørens arbejde er, at støbeformen er varm. De bruger derfor både handsker og armbeskyttere. Ofte bruger de også høreværn. Da emnerne kan være vanskelige at »udtage«, ses operatøren ofte trække, hive og slide i emnet. Dertil kommer, at operatøren forventes at »styre« flere maskiner samtidigt og er således indrulleret i en krævende rutine. Operatøren vurderes på den daglige produktion og er derfor typisk travlt optaget af at nå fastsatte måltal.

Rollespillet

Rollerne præsenteredes af de spillende på denne måde: Yrsa (Y) er en skrøbelig kvindelig maskinoperatør. Gerda (G) er en vedholdende »controller«. Sigurd (S) er en ung ambitiøs projektleder. Hans Georg (HG) er en alvidende teknisk chef med begrænset forståelse for sine medmennesker.

Moment 1:

- G: (G går tilfældigvis forbi maskine 351 og observerer, at Y er ude af sig selv) Hvordan går det Yrsa?
- Y: Jeg kan ikke få disse emner ud. Jeg har smerter i min arm og hele vejen op!
- G: Hvad er problemet?
- Y: (Y viser, hvor vanskeligt det er for hende at få emnerne ud)
- G: Har du snakket med din gruppeleder?
- Y: Nej!

& Robey, 2005; Gherardi & Nicolini, 2005). Mønstret definerer en metodologi knyttet til empirisk forskning. Pointen er at følge semiotiske oversættelser, fra de defineres som et problem af en initiativtager, til et solidt netværk bliver i stand til at producere kollektive effekter. Oversættelsesbegrebet stammer fra semiotik og går tilbage til Peirce. Det står helt centralt i ANT og i poststrukturalisme og fortjener mere opmærksomhed. Dette ligger imidlertid uden for artiklens rammer. Se evt. Latour, 1987, s. 108.

Moment 2:

Senere på det ugentlige tekniske møde

G: Hans Georg, jeg er bange for, vi har et problem med inloopsene!

HG: De burde køre. Værktøjet har kørt i Sverige siden 1975.

G: Pigerne i produktionen kan ikke få emnerne ud, de er for svære at trække ud!

HG: Jeg forstår det ikke.

G: Det er et problem, vi bliver nødt til at tage os af!

HG: Ja, men det er meget mærkeligt. Vi modtog støbeformen efter den har kørt i mange år. Mærkeligt! Men OK, jeg skriver det på min liste.

G: Og husk det skal ordnes hurtigt.

HG: Det står på min liste!

G: Indtil du har gjort noget ved dette, opererer vi med to individer per skift, således at hver enkelt højest står fire timer ved maskinen.

HG: Det er en god ide.

Moment 3:

Senere i Teknisk Afdeling

HG: Ved du hvad Sigurd? Ved projektmødet blev det nævnt, at der er problemer med inloopværktøjet. Du ved, det som du er ansvarlig for! Der er problemer med at tage emnerne ud. Personligt forstår jeg det ikke. De er blevet enige om at lave skift ved maskinen for at begrænse belastningen på den enkelte operatør, således at ingen operatører står mere end 4 timer ved maskinen, måske vil problemet dermed løse sig selv!

S: Begynder de ikke at blive en smule kyllingeagtige derude? OK jeg ser på det.

Moment 4:

Projektlederen møder Yrsa ved maskine 351

S: Hej Yrsa!

Y: Det er for hårdt. Se her (hun trækker et emne ud ved en stor kraftanstrengelse). Det er næsten umuligt!

S: Husker du at bruge smørelse og udtagningsværktøjet?⁴

Y: Ja, jeg har prøvet det hele. Vil du prøve at gøre det selv?

S: Bare gør sådan her (han trækker emnet ud med en simpel og blød vridebevægelse).

Y: Jeg bliver vist nødt til at øve lidt!

S: OK, jeg forstår dit problem, jeg ser på, om jeg kan forbedre udtagningsværktøjet.

4 »Udtagningsværktøjet« er et særligt værktøj, som typisk konstrueres af gruppelederen for at hjælpe maskinoperatøren med at få emnet ud af støbeformen.

Projektlederen går tilbage til sit kontor for at ringe til værktøjsmageren.

Moment 5:

Næste dag ved maskine 351

Y: Gerda, kom lige og se noget!

G: Ja, hvad er det?

Y: Jeg har fået et nyt værktøj! Der er andre håndtag på, og denne del er også ændret (peger på redskabet). Se, jeg kan stadig ikke få emnet ud (forsøger at trække et emne ud, mens Gerda ser på). Jeg kan ikke klare det.

G: Nej, det kan jeg se.

Moment 6:

Gerda går ind i teknisk afdeling, hvor hun mødes med den tekniske chef og projektlederen

G: Jeg kommer for at fortælle, at problemet med at trække inloops'ene ud ikke er løst.

HG: Sigurd har bestilt en tilpasning af udtagningsværktøjet, har du ikke fået det endnu?

G: Jo, jeg har, men jeg bliver nødt til at sige, at det ikke er godt nok!

S: Det forstår jeg ikke. Jeg er sikker på, jeg har lavet et rigtigt godt værktøj!

HG: Du må ud og se på det igen, Sigurd (vender sig mod Gerda og spørger:) Det er ikke, fordi I er skrøbelige derude, vel?

G: Nej, det er det ikke – noget radikalt må gøres omkring dette værktøj!

Moment 7:

Noget tid senere ringer Yrsa hjemmefra til AVK en morgen

Y: Hallo Gerda. Jeg har været hos lægen, han siger, jeg ikke må gå på arbejde i 5 uger.

G: God bedring.

Etablering af et heterogent kollektiv

I moment 1 i produktionshallen demonstreres Yrsas manglende evne til at udtage »inloopsene«, hvilket hun selv tilskriver »smerter i min arm og op«. I moment 2 bliver smerten oversat til et teknisk problem, som tages op på det tekniske møde. I moment 3 oversættes det igen i Teknisk Afdeling – nu bliver udtagningsproblemet oversat til manglende kropslig robusthed. I moment 4 demonstrerer projekt lederen med en »blød vridebevægelse«, hvordan emnet skal udtages. I moment 5 viser Yrsa, at hun ikke kan bruge det nye udtagningsværktøj. I moment 6 tager Gerda atter problemet op, hvilket modtages med skepsis af ingeniørerne. I moment 7 fastlåser problemet sig

som fysisk sygdom, og i moment 8 konstrueres et nyt snedigt udtagningsværktøj med håndtag og en skovlemekanisme, som løser udtagningsproblemet⁵ og dermed etablerer elementerne omkring inloopproduktionen sig som et succesfuldt humant og materielt kollektiv.

Subjektivitet i et ANT-perspektiv

Subjektivitet mellem »derinde« og »derude«

I rollespillet var vi netop vidne til, hvordan et trods alt succesfuldt kollektiv med møje og besvær blev etableret, men hvordan kan vi forstå subjektets eller subjekternes indsats og betydning i dette forløb? I et ANT-perspektiv er subjektet ikke i kraniet og ikke i kroppen og er heller ikke determineret af omgivelser og objekter, men er midt imellem! ANTs interesse for subjektivitet drejer sig som nævnt om, hvordan humane aktører gensidigt formes af forbindelser dvs. netværk og selv former forbindelser. Hvor netværk forstås som:

An expression to check out how much energy and specificity our own reports are able to capture. Network is a concept, not a thing out there. It is a tool to help describe something, not what is being described. (Latour, 2005, s. 131)

Netværk er altså et spørgsmål om at beskrive så mange forbindelser som muligt i det undersøgte felt. Med udgangspunkt i symmetriprincippet⁶ argumenterer han for det, han kalder en »middelgrund«, som hverken er »indre« eller »ydre«, men netop middelgrund. Middelgrund er forbindelseslinjerne mellem et indre Cartesiansk »ego cogito« (et subjekt?) og ydre »res extensa« (objekter):

5 Det sidste moment ligger uden for rollespillet, men er senere observeret af NCN.
6 I STS opererede Merton og andre i 60'erne på baggrund af det såkaldte »great divide princip«, som antager, at videnskabelig viden bør ansues som noget kvalitativt andet end andre former for viden (Olesen, 1996). Denne antagelse kritiseredes senere af videnskabssociologer fra Edinburgh (Barnes & Bloor, 1982), som formulerede »symmetridoktrinen«. Argumentet var, blandt andet inspireret af Berger & Luckmann (1967), at alle overbevisninger er effekter af sociale handlinger og derfor kan STS berettiget undersøge forskellige former for viden, også videnskabelig viden, via de samme metoder. På baggrund af dette formulerede Latour og Callon senere det mere radikale »generaliserede symmetriprincip«, hvor ideen er, at videnskabelig viden og anden form for viden bør studeres med de samme begreber og at det skal mennesker og ikke-mennesker dvs. objekter også (Law, 1994 s.10).

By holding the mediation we do not miss the essential parts – what happens in the mind of the scientist »in there« and what is the real stuff of the world »out there«. On the contrary, by concentrating on the trivial aspects of the cooking of science, we may also end up accounting for its two vanishing points, *res* and *cogito*. (Latour, 1998, s. 3)

Ved at følge og beskrive dagligdagens trivialiteter og almindelige bestræbelser på at løse almindelige problemer redegøres således samtidigt for tilblivelsen af objekter »derude« og for tilblivelsen af subjekter »derinde«. I artiklen *How to be iconophilic in art, science and religion?* (1998) argumenterer Latour for noget lignende ved at redegøre for to forskellige typer af medierende processer, igennem hvilke henholdsvis objekter og subjekter tager form: 1) »Information transfer«, som er det gennemgående tema i laboratoriestudierne (Latour & Woolgar, 1979; Latour, 1987; Knorr-Cetina, 1999), og som særligt illustreres ved målet om at skabe stærke forbindelser blandt andet via maskiner, tal, grafer og tekst⁷ og dermed blive i stand til at producere videnskabelige fakta. Den anden medierende proces kalder Latour: 2) »Person making«, her refereres særligt til kunst og religion og der eksemplificeres konkret med skulpturer og renæssancemalerier, hvor »aktanter«⁸ udgøres af forskellige smukt afbildede elementer og delelementer, som har til hensigt at tilvejebringe særlige oplevelser af gudfrygtighed, ydmyghed og fromhed og dermed skabe bestemte subjekter og kanalisere deltagelse i ønskværdige retninger og altså producere bestemte personer (person making).

Subjektpositioner som effekter af »heterogene passager«

»Information transfer« står altså over for »person making«, som to forskellige medierende processer, hvor igennem henholdsvis objekter og subjekter bliver til. Moser og Law (1999) argumenterer for, at »person making« mere præcist foregår gennem såkaldte »heterogene passager« og interesserer sig for relationen mellem subjekt position, materialitet og kompetence. De studerer de »passager«, igennem hvilke heterogene elementer knytter sig sammen for en specifik person. Liv er en handicappet norsk kvinde, som sidder i kørestol. Nogle »passager« er gode for Liv, f.eks. har hun på sin computer fået installeret et skriveprogram, som hun kan styre med hagen, selvom det tager tid, kan hun skrive. Andre »passager« er dårlige og nogle ligefrem miskrediterende. Liv skal med toget og får oplyst, at en lift kan hjælpe

7 For en uddybning af dette punkt og en nærmere definition af begreberne »inscriptions«, »inscription devices« og »immutable mobiles« se Latour, 1996. Jeg vil ikke gå nærmere ind i denne diskussion her, da det »mudrer« mit ærind.

8 En »aktant« er noget som handler eller ændres gennem handling, mens en »aktør« sender aktanter i cirkulation og er mere antropomorf (Akrich & Latour 2000).

hende ind i toget, men da toget kører ind på perronen, er der ingen lift, og toget kører uden Liv. Hovedargumentet er, at materielle og korporeale relationer er involveret i skabelsen af det kompetente såvel som det inkompetente subjekt. Hvis det heterogene netværk er på plads (hage, computer, skriveprogram), skabes et kompetent subjekt, men hvis netværket svigter (tog, kørestol, perron, manglende lift), så skabes et ikke-kompetent eller ligefrem et handikappet subjekt. Kompetence skabes således igennem helt specifikke »passager« i heterogene netværk. Blandt andet på baggrund heraf kritiserer Moser (2006) den samfundsmæssige diskurs knyttet til handicap. I almindelig tale får man etableret modsætningen: Handikappet versus normal. Den handikappede anses for at være afhængig af kompenserende teknologier, mens den normale anses for at have en naturlig, komplet agens. I et ANT-perspektiv er dette problematisk, fordi subjektivitet altid er materiel i sin natur. Hun mener, at gældende forestillinger om normalitet og forskelle bør udfordres og problematiseres og i stedet for at kompensere med teknologier, bør der i højere grad åbnes op for ideer om mere differentierede liv. Dette argument lægger sig op ad Stars (1991) bredere kritik af standarder og standardiserede systemer og den måde, hvorpå sådanne systemer skaber »monstre«. Argumentet er, at standarder skaber orden for dem, som har standardiserede kroppe, men skaber problemer og ekskluderer andre med ikke-standardiserede kroppe. Kombinationen af at være »allergisk over for løg« og spise burger på McDonalds udgør f.eks. en »dårlig passage«, fordi McDonalds ikke er i stand til på kort tid at servere en løgfri burger. I netop denne heterogene passage skabes et ikke-standardiseret subjekt, som i det skjulte må pille løgene ud af sin burger. Dette »stille arbejde« udført af den, som ikke lige passer, er forudsætningen for at opretholde standardiserede systemer. Et lignende eksempel er transvestitten Jan/Janice, som længe overvejer sin kønsidentitet og efter kønsskifteoperation finder ud af, at han/hun befandt sig bedst i en ikke-standardiseret »hightension zone« imellem de kendte køns kategorier. »Det særlige subjekt« produceres altså i mødet mellem ikke-standardiserede kroppe og standardiserede teknologier og miljøer. »Passager« er med andre ord nemmere at passere for nogle end for andre, selvom hele ideen i standardiserede systemer netop er at være glat, usynlig og passabel. Cockburn (1999) hævder, at kønsforskellene i fremstillingsarbejde historisk er øget, fordi teknologier paradoksalt, snarere end at minimere kønsforskelle, øger dem. Teknologier har vist sig at favorisere bestemte kvaliteter f.eks. muskelstyrke. Cockburn taler om »materials of male power«, idet disse teknologier og redskaber ekskluderer kvinder fra arbejdsmarkedet. Subjektpositioner skabes således i mere eller mindre favoriserende og krediterende sammenvævninger af partielle heterogene forbindelser (Strathern, 1991; Law, 2002) og Liv's særlige livssituation gør det muligt at observere det, der er på spil for os alle. Subjektpositioner skabes næppe primært gennem mere eller mindre frivillige valg af tilgængelige diskurser og positioner, som positioneringsteori foreslår (Harre, 1997), men

snarere skabes vi alle gennem gode og dårlige materielle og temporale passager.

Mange samtidige »passager«, som virker ind i hinanden

Law & Moser (2003) nuancerer senere dette perspektiv ved at præsentere ideen om en række »passager«, som virker ind i hinanden. Dette knytter an til en undersøgelse af ledelsen af det Britiske forskningslaboratorium SERC efter mange år med tab af agens og selvtilid bl.a. knyttet til Thatcher regeringens beskæring af ressourcer. Law og Moser observerer og afgrænser fire heterogene ordninger, som er i spil i ledelsen af laboratoriet: Bureaukratisk/administrativ; entreprenør; visionær/karismatisk; og professionel (vocational). Disse ordninger udgør ikke personlige egenskaber eller dispositioner og er ikke absolutte. Snarere er de en slags »skabeloner« (modes of ordering), som udfyldes periodisk tilbagevendende og trækker på heterogene net af diskurser. De hævder, at det, som observeres, kan forstås som sammenblandinger af mange samtidige diskurser, og at disse både leder til modsigelse, kombination og inklusion. De foreslår, at ledelsen af laboratoriet er involveret i en slags gliden mellem forskellige former for subjektivitet, som knytter sig til disse såkaldte »modes of ordering«. Der er her tale om en slags »person making« på ledelsesniveau, og de fire »modes of ordering« skaber samtidigt ledelsessubjekter og håb om en bedre fremtid for det prøvede laboratorium. I forhold til nærværende studie bruger jeg dette til at demonstrere eksistensen i AVK af forskellige heterogene ordninger mest oplagt; »tekniske processer« og »operation«, som både definerer hinanden og virker ind i hinanden, og som bliver det, de er, i forhold til forskellige heterogene passager.

Definition og afgrænsning af et ANT-perspektiv på subjektivitet

Latours (1998) adskillelse mellem »information transfer« og »person making« gør det teoretisk muligt at stille skarpt på objekters og subjekters samtidige og gensidige skabelse, og Law & Moser (1999) belyser, at bestemte heterogene passager konstituerer og differentierer kompetente og inkompetente subjekter. Det er højst interessant at definere agens, som noget, som er distribueret i netværk ift. at forstå, hvordan subjektpositioner skabes, ikke blot via diskurser, men multipelt og gensidigt interagerende via heterogene og delvise forbindelser. Således refererer jeg i denne artikel til subjektivitet i dets semiotiske og poststrukturalistiske betydning refererende til et »lokus« knyttet til bevidsthed, viden, tænkning og følelser (Moser, 2006). Jeg er klar over, at dette er en åben, måske løs, definition, som i udgangspunktet gør få antagelser om, hvilken slags »sted« der er tale om. Fordelen er, at definitionen tilbyder en åben ramme for empirisk undersøgelse af skabelsen, formningen, kropsliggørelsen og afgrænsningen af forskellige subjekter.

Den netop gennemførte begrebsmæssige gennemgang og diskussion understreger at »subjektivitet« eller »subjektposition« ikke er noget, man har, udfylder eller struktureres ind i, en gang for alle, men snarere udgør et sæt af forskelligt strukturerede positioner, som trækker på eksisterende diskurser, og som man mere eller mindre flydende bevæger sig igennem, og bliver bevæget igennem. Indeholdt i dette subjektivitetsbegreb er også en adskillelse mellem kapacitet til handling og kapacitet til bevidsthed, tænkning og følelser. Hermed refererer jeg til sondringen i ANT mellem aktant og aktør. Dette må imidlertid ikke forstås som en alt for afgrænset a priori-bestemmelse af, hvordan subjektivitet bør begrebsliggøres, idet begrebet, som foreslås her, primært knytter sig til udforskning af specifikke kontekster og interaktioner.

Analyse af empiri

En dårlig heterogen passage

Yrsa/støbeform/inloop/udtagningsværktøj er et heterogent arrangement af elementer, som ikke er på plads. Produktionen af inloops'ene flyder ikke, som den skal. Yrsa bliver overmandet af ledsmerter og ender tilsyneladende i en offerposition: »Det er alt sammen støbeformens skyld« (egne noter fra feltet). Hun er ikke selv i stand til at artikulere sine behov og kontakter ikke gruppelederen, selvom dette er normal procedure på stedet. Hun modtager kun hjælp, fordi »controlleren« engagerer sig. Konsekvensen er en sygemelding, som ender med, at hun opsiges. Et uheldigt forløb, som rollespillets ophavsmænd ønsker at undgå gentager sig. I Law & Mosers terminologi er dette »en dårlig heterogen passage«, mens situationen i feltets egen retorik drejer sig om maskinoperatørens manglende fysiske styrke! Undervejs i det beskrevne forløb oversættes Yrsa til »skrøbelige Yrsa« og Sigurd (projektlederen) oversættes til »en befrier og en helt«, og rollespillet demonstrerer således, at denne passage er dårlig for Yrsa, men god for projektlederen. Han har den fordel, at han har konstrueret støbeformen sammen med en ekstern værktøjsmager, ligesom han ikke udmattes ved maskinen hele dagen. Han skal kun demonstrere sin bløde vridebevægelse i særlige situationer. Udtagningen af »inloops« differentierer og skaber således kompetente såvel som inkompetente subjekter.

Et ingeniørhegemoni rejser sig!

Den tekniske chef er i moment 2 overrasket over forløbet, fordi støbeformen »har fungeret i Sverige siden 1975«. Udtagningsproblemet konstrueres derved singulært som et spørgsmål om støbeformens kvaliteter og ses uafhængigt af de andre elementer, som indgår i det heterogene arrangement. Det antages, at hvis støbeformen har været i brug i Sverige i 25 år, kan den også

fungere her! Men her ses bort fra gummiblandingen, udtagningsværktøjet, maskinoperatøren og andre aktører og aktanter. Her fornemmer man konturerne af et ingeniørhegemoni, som blandt andet tydeliggøres af kommentarer som: »Begynder de ikke at blive lidt kyllinge-agtige derude?« Og »det er ikke fordi i er skrøbelige, vel?«. Da ingeniørerne er alene på kontoret, antydes det, at når nu byrden deles mellem flere maskinoperatører, vil problemet antageligt forsvinde. På den måde lykkes det ingeniørerne at konstruere et stærkt program (Latour, 1991), hvor »mangel på kropslig robusthed blandt maskinoperatørerne« gøres til et væsentligt programpunkt. Selvom der er ansatser til det, har produktionsarbejderne mindre held med at konstruere et modprogram, hvor et springende punkt er/kunne være: »Ingeniører er fagnørder!« Dette refererer til en observeret irritation blandt produktionsarbejderne over ikke at blive talt til i et almindeligt og forståeligt sprog. Men selvom nærværende forsker og en række andre forsøgte indrulleret, var det på observationstidspunktet ikke lykkedes produktionsarbejderne at skabe et tilstrækkeligt antal allierede til at give dette program tilsvarende styrke.

Flere heterogene ordninger og forbindelserne imellem dem

Det er overraskende, at der ikke gøres mere i AVK for at udvikle, forfine og træne den afgørende »vridebevægelse«. Diskussioner af de hyppigt forekomne udtagningsproblemer beskæftiger sig sjældent med de sider af problemet, som maskinoperatørerne oplever. De handler altid om støbeformskonstruktionen og om gummiens specifikationer. Dette har dels at gøre med virksomhedens produktionssystemer, som fæster lid til tal, procentsatser og abstrakt viden – og ikke til kroppe, men det hænger også sammen med feltets retorik, som peger på, at ingeniørerne har viden, og at maskinoperatørerne skal modtage denne viden. Ingeniørerne, i tæt forbindelse med deres støbeforme og opstillingsinskriftioner, konstrueres som subjekter (aktører), mens produktionsarbejderne konstrueres som en slags handlende objekter (aktanter eller maskindele). Forbindelsen mellem disse forskellige heterogene ordninger udgøres i høj grad af tekniske tegninger, tal og diverse noter på opstillingskortet. Rollespillet gør det klart, at dette ikke er nok til at mediere forbindelser, som sikrer, at de heterogene arrangementer er i stand til at konstruere gode passager for produktionsarbejderne. Den diffuse forbindelse tydeliggøres igennem ingeniørernes mininarrativer såsom: »gummi er levende« og »to gummiblandinger er aldrig ens«, hvormed de mere end antyder, at de ikke kan styre parametrene i det organiske materiale. Effekten er, at to udtagninger i produktionshallen heller aldrig er ens, og det forekommer plausibelt, at desto mere ufærdig den tekniske procedure efterlades i udviklingsafdelingen, desto mere må maskinoperatøren improvisere og nogle gange hive, trække og slide i emnet for at få det ud. Som observeret er nedslidning konsekvensen heraf.

Kompensation for utilregnelige kroppe

Forløbet ender som nævnt med, at ingeniørerne konstruerer et sofistikeret udtagningsværktøj, således at »vrådebevægelsen« en gang for alle overflødiggøres. Min analyse peger således paradoksalt på, at Yrsas »ledsmerter« blandt andet medieret gennem rollespillet, videooptagelsen, fællestillidskvindens beklagelse, direktørens villighed til at diskutere emnet og mit eget engagement, udgør et effektivt element, som modificerer forbindelserne mellem de heterogene ordninger i fabrikken (ingeniørerne i teknisk afdeling og produktionsarbejderne i produktionshallen), samt delegerer agens nye steder hen og medfører således et skift fra skrøbelige subjekter til robuste og pålidelige objekter. På den baggrund kan man glæde sig over, at maskinoperatørernes arbejde i fremtiden lettes af solide værktøj, men samtidig er der grund til at være bekymret over, at maskinoperatørernes funktioner tømmes for indhold og delegeres til finurlige maskindele. Cockburn (1999) argumenterer som nævnt pessimistisk for, at teknologier og materialiteter ekskluderer kvinder fra arbejdsmarkedet ved at forudsætte mandlige dispositioner. På baggrund af denne analyse kan det konkluderes, at dette også er tilfældet i industrien i Danmark. Sammenstillingen af en varm, tung og beskidt støbeform og »levende gummi« tilvejebringer krævende, måske maskuline, arbejdssituationer. Men i modsætning til Cockburns studie viser denne analyse, at delegation af vanskelige operationer til maskindele også beskytter kvinder og fastholder dem på arbejdsmarkedet og dermed eliminerer kropslig smerte, dårlige passager og miskrediterende subjektpositioner. Der er således tale om en materiel-relational løsning, som med rette kan kaldes en stille triumf for ingeniørerne, men som i dette tilfælde kom for sent, og der er grund til at antage, at den kun kom som en effekt af det triste forløb!

Opsamling på analysen

Jeg har i nærværende analyse stillet skarpt på subjektpositioner, som maskinoperatører og ingeniører i AVK i forbindelse med udtagning af »in-loops« tilbydes og strukturerer sig ind i. Dette har jeg begrebsliggjort som midlertidige heterogene passager. I analysen har jeg med særligt blik for at bidrage til positioneringsteori fokuseret på, hvordan forskellige diskursive ordninger flyder sammen og konkret forbindes gennem støbeforme, udtagningsværktøj og skrevne procedurer. Denne del af analysen demonstrerer den flygtighed, som karakteriserer forbindelserne mellem de professionelle miljøer i AVK og de alvorlige konsekvenser, dette fører med sig. Flertalsformen, »subjektiviteter« understreger, at subjektet i et ANT-perspektiv er multipelt. I andre akademiske debatter taler man om »en identitet« (Wenger 1998) eller »et selv« (Zahavi, 2005). Set i forhold til »identitet« og »selv« peger begrebet »subjektpositioner« mere dynamisk på et sæt forskelligt strukturerede situationer, som subjektet mere eller mindre flydende bevæger

sig igennem, og bliver bevæget igennem. Derved bliver post-humaniteten i ANT tydelig, og spørgsmålet om oplevelsen af at være et samlet integreret individ dvs. subjektets fænomenologiske helhed efterlades ubesvaret!

I analysen fremhæves det også, hvordan et ingeniør-hegemoni rejser sig, og at dette leder til en bestemt standardisering af støbeformen og af udtagningsoperationen. Som konsekvens af dette gøres Yrsa til et subjekt med bestemte kvaliteter og oplevelser nemlig; ledsmerter, udmattelse og afmagt. Det er ikke min hensigt, at Yrsa skal repræsentere en bestemt funktion, eller faglighed, selvom hun selvfølgelig deler vilkår med andre. Min interesse samler sig snarere om den specifikke heterogene passage, hun subjektiveres igennem, og de særlige effekter, dette forhold tilskriver hende. Hun bliver i en vis forstand til en effekt af de forestillinger om normalitet, som er indskrevet i den støbeform, hun arbejder med. I og med hun ikke har kræfter til at modvirke dette forhold, flyttes agens således fra netværket: Yrsa/støbeform/inloop til netværket: ingeniører/støbeforme/inloop/innovativt udtagningsværktøj. Derved fratages Yrsa evnen til at handle og placeres i en perifer position. Men maskinoperatørerne er selvfølgelig ikke bare maskindele, som denne analyse fejlagtigt kan give indtryk af: Yrsa handler ved at trække sig tilbage og til sidst ved at melde sig syg, »controlleren« handler ved vedholdende at tage sagen op med ingeniørerne, fællestillidskvinden iscenesætter rollespillet og igangsætter en bred ergonomisk drøftelse i fabrikken. Dog ligner Yrsa en passiv maskindel, som skal udskiftes, og fremstår ikke i særlig høj grad som et »loкус knyttet til bevidsthed, viden, tanker og følelser«.

ANT-perspektivet versus andre perspektiver

I tabel 1 ses det netop drøftede ANT-perspektiv i forhold til to andre perspektiver. I tabellen har jeg forsøgt at fremskrive disse ontologiers artikulering af subjektivitet og subjektivering for at blive mere præcis omkring, hvad et ANT-perspektiv bringer med sig. Tabellen indeholder rubrikkerne »hvad er subjektet?«; »centrale processer«; »hvor findes subjektivitet?« Og til sidst »problemer og uafklarede forhold«. Førstnævnte er ANT. Den anden er en forskningstradition, som ofte benævnes social konstruktionistisk positioneringsteori (Harre, 1997). Den tredje er en mere organisationsteoretisk tradition, som fokuserer på »enactment« og »gensidighed« (Weick, 2001). Målet med det følgende rids er at skærpe blikket for, hvilke muligheder og begrænsninger der knytter sig til disse temmelig forskellige artikuleringer af subjektet og af subjektivering. Dermed lægges op til en nærmere drøftelse af, hvad ANT-perspektivet »ser« og »ikke ser«. Efter tabellen følger en helt kort skitsering af perspektiverne.

Tabel 1. Tre forskellige artikuleringer af subjektet og dets tilblivelse

	1. Law & Moser (1999; 2003)	2. Harre (1997); Willig (2000)	3. Weick (1979; 2001)
Hvad er subjektet?	Åbent lokus knyttet til tænkning, følelser og viden	Personlige og sociale narrativer baseret på tilgængelige diskurser	Et produkt af sociale aktivitetsstrømme, som foretager valg ift. disse strømme
Centrale processer	Oversættelser via materielle og relationelle passager	Positionering i diskurser	»Sensemaking« dvs. udvikling af fælles responser og rutiner via gensidig tilpasning
Hvor findes subjektivitet?	Må studeres i forbindelse med hverdagens trivialiteter	I kropsligt indlejrede diskurser	I social deltagelse og i improvisation
Problemer og uafklarede forhold	Hvordan kan ikke bare situerede, men varigt internaliserede subjekt positioner og mønstre forstås og studeres?	Hvordan foregår tilegnelse af diskurser? Hvordan interagerer forskellige diskurser?	Subjektet er nedtonet, hvilket gør institutionalisering forståelig og forandring uforståelig

Subjektivitet som positionering i singulære diskurser

En række social konstruktionister (Harre, 1997, Hollway, 1989, Willig, 2000, Burr, 2003) fremhæver begrebet »positionering« i forhold til konstituering af subjektivitet. Hollway (1989) argumenterer, at »positionering« ikke primært skal belyse individets strategier i forhold til at nå bestemte mål, snarere strukturerer positionering individets private selv. Således ses diskurser, som værende netop det, der konstituerer subjektet. Positioneringsteori er dog ikke et samlet perspektiv, snarere er det en slags konceptuel ramme, som trækker på Foucault i forhold til at undersøge relationen mellem tilstedeværende diskurser og subjektivering. Litteraturen lægger sit fokus på at identificere kulturelle diskurser (Willig, 2000, s. 560), og der er en tendens til, at disse behandles, dels som om de er singulære, og dels som om de eksisterer relativt uafhængigt af mennesker og ting. Litteraturen fokuserer ikke i særlig høj grad på, hvordan disse diskurser specifikt relaterer sig til konstitueringen af bestemte subjektpositioner, og man sidder tilbage med en undren over, hvordan det lige præcis er, at positionering i og indlejring af diskurser foregår?

Subjektivitet som samtidig tilpasning og improvisation

Subjektiviteter og organiseringer emergerer ifølge Weick samtidigt via gensidigt tilpasset adfærd (Weick, 1979, p. 89). Dette omfatter »enactment«, »selection« og »retention«. »Enactment« er den aktive proces, gennem hvilken subjekter gensidigt konstruerer et billede af den verden de indgår i, og »enactment-begrebet« har til hensigt at understrege, at subjekter ikke blot passivt selekterer mellem en strøm af perceptioner, men aktivt »selekterer« fokuspunkter (cues) i det miljø, de indgår i. Særligt konstituerende for subjektivitet er aktiviteter, som søger at skabe fælles mening (sensemaking) dvs. at udvikle fælles responser ift. omverdenen. Nogle af de responser, som selekteres, viser sig at være mere nyttige end andre. Det er disse responser som »retaines«, som regler og rutiner og således efterfølgende bliver særligt konstituerende for subjektiviteter og organiseringer. Det interessante ved »enactment«-begrebet er, at det understreger en vis, dog begrænset autonomi hos subjekter. Denne autonomi understreger Weick yderligere via begrebet »løse koblinger« (Weick og Orton, 1990). Når noget (subjekter, professioner, organiseringer etc.) er løst koblet, er det autonomt (løst), men også responsivt (koblet). Weick søger derved at nedbryde dikotomien mellem subjekter på den ene side og diskurser på den anden side. På denne måde forsøger han at artikulere subjektivitet som effekter af aktivitetsstrømme og meningsskabelse, hvor altså gensidigt tilpasning spiller en meget væsentlig rolle.

Diskussion af perspektiverne i forhold til hinanden

Denne kritiske diskussion af de præsenterede perspektiver i forhold til hinanden har ikke til hensigt at fremstille ANT som et nyt »helteagtigt« paradigme i organisationspsykologi, snarere skal diskussionen lede frem til en kvalificeret kritisk drøftelse af ANT-perspektivet og af de perspektiver, som viser sig i den gennemførte analyse.

I forhold til den socialkonstruktionistiske positioneringsteori bidrager ANT til en mere præcis redegørelse for, hvordan en eller flere ordninger/diskurser i tid og rum er impliceret i konstitueringen af bestemte former for subjektivitet, ved at se nærmere på, hvordan disse diskurser flyder sammen og supplerer og/eller inkluderer hinanden. Positioneringsteori giver ikke mulighed for at få indsigt i styrkeforholdet mellem forskellige »diskursive ordninger«, fordi disse ikke specifikt kobles til virkelige udfordringer og f.eks. maskiner, tekst og tal, som gør disse diskursive ordninger mere eller mindre stærke. Derved kommer positioneringsteori til at fremstå som relativisme, hvormed menes, at teorien er ude af stand til at forklare, hvorfor nogle diskurser er tilgængelige, mens andre ikke er. Diskurser bliver noget, som a priori er til stede uafhængigt af mennesker og ting. Vi ser derfor her endnu et eksempel på, at det sociale forklares med det sociale og dermed, at positioneringsteori gør Foucault (1979) uret, idet

han netop betragtede samfundsmæssige diskurser som noget, der opstod mellem ting (Jensen, 2005). I forlængelse af dette overser positioneringsteori misforholdet imellem Foucaults synkrone syn på diskurser og positioneringsteoris lokale interesser og fokus. Foucault var som bekendt optaget af store singulære samfundsmæssige epistemer, som konstituerende for det franske samfund og ikke af lokale narrativer. Idet ANT har formået at formulere et lokalt og situeret perspektiv på diskursivitet (Law, 1994, introduktionen), kan man spørge, om ANT simpelthen er en ny og mere sofistikeret positioneringsteori? Selvom disse forståelser er relaterede, må svaret imidlertid være nej! Social konstruktionisme privilegerer humane relationer og især sprog, og det er netop dette, ANT problematiserer. For associationer og forbindelser (traces) er, som Latour argumenterer, netop ikke sociale, men heterogene.

I enactment-teori gives fly, hangarskibe, kort o.a. opmærksomhed som elementer, der indgår i den aktivitetsstrøm, der skaber organisering. Der er således en vis opmærksomhed på heterogenitet og på at »trace« forbindelser. Først og fremmest er det dog gensidig human opmærksomhed, som tillægges betydning i forhold til organisering. Opmærksomhed rettet mod »den anden« er det, som gør »interlocked behaviours« (Weick, 1979) dvs. organisering mulig. Weick laver detaljerede beskrivelser af, hvordan organiserede fællesskaber bryder sammen, når det enkelte subjekt vender fællesskabet ryggen (1996). Vi får dog ikke noget at vide om, hvad der herefter sker med subjektet. Subjektivitet er med andre ord kun interessant i enactment-teori som en del af fælles konstruktion af gensidighed og pålidelighed. Dette gælder selvom både »enactment«-begrebet, »løse koblinger« og »improvisation« italesætter subjektets indflydelse, påvirkning og nyorientering af det organiserede fællesskab. Alligevel betyder den udtalte fokus i teorien på tilpasning og på ligevægtsprocesser (1979, s. 78), at der bliver tale om et socialt evolutionært univers – snarere end et univers bestående af intentionelle subjekter. Dermed bliver teorien egnet til at forklare institutionaliseringsprocesser, men det bliver svært at forstå subjektivering såvel som forandring, styring og ledelse som andet end tilpasningsresponsen på omverdenen. Dermed udgør ANTs eksplicite fokus på oversættelse og transformative praksisser et væsentligt bidrag til enactment-teori.

Kritik af analysen og af ANT-perspektivet

Formålet med dette afsnit er at bestemme, hvad ANT-analysen »ser« og »overser«, og dermed vurdere, hvordan ANT-analyser evt. kan suppleres med andre analyser. Som Burr (2003) gør opmærksom på, er nogle subjekt positioner mere temporalt afgrænsede og mere flydende og internaliserede end andre. Positionen, »mor«, »far« eller »blikkenslager« er f.eks. mere

permanent end subjektpositionen »blind passager«. Disse forskelle, som har at gøre med grader af identifikation og internalisering, har denne artikel ikke beskæftiget sig med. Her rejser konturerne sig af en kritik af det anvendte perspektiv; nemlig, at det ikke på baggrund af det heterogene, lokale og tidsmæssigt afgrænsede er muligt at forholde sig til spørgsmålet, i hvilken grad bestemte subjekt positioner er/bliver flygtige eller varige. I et ANT-perspektiv er det med andre ord kun muligt at begribe subjektet som en i princippet multipel aktør, som afhængigt af forbindelser mellem en række aktanter og aktører struktureres ind i forskellige subjekt positioner. Dermed giver ANT os ikke mulighed for at forstå, hvorledes specifikke kroppe bliver i stand til at bringe bestemte »mønstre« og »ladninger« på tværs af kontekster og samtidigt hermed fastholde en oplevelse af at være et integreret subjekt! Selvom jeg i den forbindelse ser spændende muligheder i at supplere ANT med historiske og biografisk orienterede analyser, har jeg alligevel i denne artikel valgt at afstå fra en yderligere og mere præcis teoretisk bestemmelse af subjektets fænomenologi. Dette hænger sammen med mine interesser og ønsker, som blandt andet inspireret af etnometodologi (Heritage, 1983; Garfinkel 1967) er at sætte lokal viden og empiriske nuancer i centrum. Man kan således mene, at det udfoldede ANT-blik på subjektivitet er vagt og aldrig kommer helt tæt på! Ligesom man, som det allerede er gjort flere steder fra, kan kritisere post-humane ideer om, at mennesker ligestilles med objekter. Denne kritik forstærkes af nærværende analyse, som netop fremskriver Yrsa som en slags maskindel. Det er paradoksalt, når målet er at fremskrive subjektet, den handlende! Dette er naturligvis også et metodologisk spørgsmål dvs. et spørgsmål om observation. Andre måder at observere Yrsa (end et videoptaget rollespil) på ville formodentlig føre til andre observationer. Men dette ændrer ikke ved, at det er effekter, som står centralt i en ANT-analyse. Heroverfor står store fordele ved symmetriske analyser og »a sociology of associations«, som er, at der tegner sig et dynamisk organisationspsykologisk billede af det observerede dvs. af de konkrete sammenvævninger, som skabes i feltet, samt at man kommer ud over forsimplede mentalistiske antagelser, altså antagelser om repræsentation, om hvad det »indre« er og dikotomier mellem »indre« og »ydre«. Symmetriske analyser fastholder, at det centrale observationspunkt er performede forbindelser, og at alle aktører og aktanter aktivt deltager i at producere disse forbindelser. Det er således meget interessant, at ANT ikke først og fremmest fremskriver subjekter, men fremskriver subjekter som produkter af lokale forbindelser i organiserede fællesskaber og samtidigt eksPLICIT fremskriver subjektets rolle i forandring.

Konklusion

Med udgangspunkt i et ANT-perspektiv undersøger artiklen de relationelle og materielle sider af den proces, hvorigennem bestemte subjekter bliver til. På baggrund af empiriske observationer fra en produktionshal vises, at bestemte effekter f.eks. »ledsmerter« og inkompetence er et resultat af konkrete menneske-maskine-materiale interaktioner. Artiklen stiller skarpt på en dynamisk heterogen sammenkobling, som baserer sig på bestemte standarder defineret af ingeniører og dermed differentierer mellem kroppe og bevirker en sørgelig exit for en kvinde fra fabrikken og fra arbejdsmarkedet. Analysen demonstrerer endvidere eksistensen af en »kompensationstænkning« i feltet, hvor kropslig utilstrækkelighed erstattes af nye »snedige« maskindele.

Denne observation understreger i høj grad relevansen af det valgte teoretiske perspektiv; ANT og rejser vidtrækkende spørgsmål om, hvad der konstituerer handling, idet det kan observeres, at det, som før var en kropslig kompetence, nu delegeres til maskindele. Derved spredes agens ud i et stadigt større heterogent netværk og flyttes gradvist fra maskinoperatører til ingeniører, som derved i høj grad bliver i stand til at innovere fabrikkens praksis og træde i karakter som subjekter. Den identificerede »kompensationstænkning« er forbundet med fordele og ulemper. Fordelen er, at udsatte kroppe beskyttes. Ulempen er, at maskinoperatører gøres til en slags objekter. Artiklens væsentligste bidrag er udviklingen af et poststrukturalistisk subjektivitetsbegreb forstået som »heterogene passager« og herunder metodologiske drøftelser af, hvordan subjektivitet gøres til genstand for iagttagelse. Her trækkes på »a sociology of associations«, hvor udfordringen er at følge heterogene forbindelser, som de udøves i feltet. Subjektet forstås som en multipel aktør, som struktureres på bestemte måder igennem en række heterogene situationer. Dermed udgør ANT et interessant organisationspsykologisk nybrud, hvor det netop er gennem det organiserede fællesskab, at subjektet skal begribes, og hvor interessen ikke samler sig om subjektet per se, men om subjektet som samtidigt produkt af og producent af fællesskabet.

Kritisk fremhæves, at det på baggrund af den gennemførte analyse ikke er muligt at give noget kvalificeret bud på, i hvilken grad subjektpositioner på sigt internaliseres i menneskelige kroppe. I den forbindelse udgør ANT-analyser af virkelige konkrete arbejdspraksisser i kombination med historiske og biografiske analyser en interessant mulighed for at få et mere detaljeret indblik i, hvordan stabile mønstre og robuste subjektpositioner konfigureres og »lades« på måder, som gør det muligt at fastholde sådanne ladninger og mønstre på tværs af en række kontekster, som hver især kalder på forskellige former for deltagelse. Implikationen af analysen for organisationspsykologer er, at de med fordel kan anvende mere tid til at observere forbindelser i praksis. Denne tid vil være godt investeret, hvis målet er at få indsigt i,

hvordan bestemte subjekter og kompetencer konfigureres og dermed være i stand til at bidrage til kvalificeret rekonfigurering.

REFERENCER

- AKRICH, M. & LATOUR, B. (2000): A Summary of a Convenient Vocabulary for the Semiotics of Human and Non-human Assemblies. In Wiebe E, Bijker & John Law (eds.), *Shaping technology/Building Society – Studies in Sociotechnical Change* (third edition). The MIT Press, Cambridge Mass.
- ALAC, M. & HUTCHINS, E. (2004): I see what you are saying: Action as cognition in fMRI brain mapping practice, *Journal of Cognition and Culture*, 4:3.
- ARGYRIS, C. & SCHÖN, D. (1996): *Organizational Learning 2 – Theory, method, and practice*. Addison Wesley.
- BARNES, B. & BLOOR, D. (1982): Relativism, rationalism and the sociology of knowledge. In *Rationality and Rationalism* (eds. Martin Hollis and Steven Lukes). Oxford: Basil Blackwell.
- BERGER, P. & LUCKMANN, T. (1967): *The Social Construction of reality – a treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books, Doubleday and Company.
- BAYER, B.M., & SHOTTER, J. (1997): *Reconstructing the psychological subject: Bodies, practices and technologies*. London: Sage.
- BLUMER, H. (1969): *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Prentice Hall
- BURR, V. (2003): *Social constructionism*, 2.ed. London. Taylor and Francis Books Ltd.
- CALLON, M. (1986): Some elements of a sociology of translation: Domestication of the scallops and the fishermen of Saint Briec Bay. In John Law (ed.) *Power, action and belief: A new sociology of knowledge?* Sociological Review Monograph, 32 London: Routledge and Kegan Paul.
- CETINA, K.K (1999): *Epistemic Cultures – How the sciences make knowledge*. Harvard University Press.
- COCKBURN, C. (1999): The materials of male power. In *The shaping of technology* (eds. Mackenzie and Wajcman). Open University Press.
- COLLINS, H.M. & YEARLEY, S. (1992): Epistemological Chicken. In *Science as practice and culture* (Andrew Pickering, ed.) Chicago University Press.
- CZARNIAWSKA, B. & HERNES, T. (2005): Constructing macroactors according to ANT. In *Actor network theory and organizing*, Liber and Copenhagen Business School Press.
- DAVIES, B. & HARRÉ, R. (1990): Positioning: The discursive production of selves. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20(1), 43-64.
- DEWEY, J. (1925): *Experience and Nature*. Chicago: Open Court.
- FOUCAULT, M. (1979): *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Harmondsworth: Penguin.
- FUJIMURA, J. (1992): Crafting Science: Standardized packages, boundary objects and translation. In *Science as practice and culture* (ed. Andrew Pickering). University of Chicago Press.
- GARFINKEL, H. (1967): *Studies in ethnomethodology*. Englewood cliffs. Prenticehall.
- GHERARDI, S. & NICOLINI, D. (2005): Actor-networks: Ecology and entrepreneurs. In *Actor-network Theory and Organizing* (eds. Barbara Czarniawska & Tor Hernes). Liber and Copenhagen Business School Press.
- GOLD, M. (1999): *The Complete Social Scientist: A Kurt Lewin Reader*. American Psychological Association.

- GREIMAS, C. (1992): *Semiotique – dictionnaire raisonne de la theorie du langage*. Hachette Education.
- GROSZ, E. (1994): *Volatile bodies: Toward a corporeal feminism*. Bloomington/ Indianapolis: Indiana University Press.
- HARAWAY, D. (1991a): A Cyborg Manifesto: Science, Technology and Socialist Feminism in the Late Twentieth Century. In Donna Haraway (Ed.) *Simians, Cyborgs and women: the Reinvention of nature*. London: Free Association Books.
- HARAWAY, D. (1991b): Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the privilege of Partial Perspective. In *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature* (ed. Donna Haraway). London Free Association Books.
- HARAWAY, D. (1997): »Modest_Witness@ Second_Millennium«. In *Modest_Witness@ Second_Millennium. FemaleMan_Meets_Oncomouse: Feminism and Technoscience* (ed. Donna Haraway). New York and London Routledge.
- HARRE, R. (2004): *Positioning Theory*.
- HARRE, R. (1997): The ontological status of persons. Paper presented at the Inaugural Conference of the Centre for Critical Realism, University of Warwick.
- HEIN, H. & LARSEN, B. (2006): *Den Nye Professionelle*. DJØF.
- HERITAGE, J. (1984): *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge, MA: Polity.
- HOLLWAY, W. (1989): *Subjectivity and method in psychology: Gender, meaning and science*. London: Sage.
- HOLLWAY, W. (1984): Gender difference and the production of subjectivity. In J. Henriques, W. Hollway, C. Urwin, C. Venn, & V. Walkerdine (Eds.) *Changing the subject: Psychology, social regulation and subjectivity* (pp. 227-263). London: Methuen.
- HOLMSTRØM J. & ROBEY, D. (2005): Inscribing organizational change with information technology. In *Actor-network Theory and Organizing* (eds. Barbara Czarniawska & Tor Hernes). Liber and Copenhagen Business School Press.
- JENSEN, A.F. (2005): *Mellem ting – Foucaults filosofi*. Det lille Forlag. Frederiksberg.
- JENSEN, C.B., LAURITSEN, F. & OLESEN, F. (2007): *Introduktion til STS – science, technology, society*. København: Hans Reitzels Forlag.
- LATOUR, B. (2005): *Reassembling the Social*. Oxford.
- LATOUR, B. (1998): How to be iconophilic in art, science and religion? In *Picturing science-producing art* (eds.) Caroline A. Jones & Peter Galison. Routledge, New York – London.
- LATOUR, B. (1991): Technology is society made durable. In *A Sociology of Monsters* (ed. John Law), Routledge.
- LATOUR, B. (1987): *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Milton Keynes: Open University Press.
- LATOUR, B. (1986): Drawing things together. In *Knowledge and society, Studies in the sociology of culture past and present*, vol. 6, 1986, pp. 1-40.
- LATOUR, B. & WOOLGAR, S. (1979): *Laboratory life – the construction of scientific facts*. Princeton University Press.
- LAW, J. & MOSER, I. (2003): *Managing, Subjectivities and Desires*. <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Law-Moser-Managing-Subjectivities-Desires.pdf>
- LAW, J. (2002): *Aircraft Stories – decentering the object in technoscience*. Duke University Press.
- LAW, J. (2000): On the subject of the object: Narrative, technology, and interpellation. In *Configurations*, (8:1-29). John Hopkins University Press.
- LAW, J. (1998a): *Heterogeneities*. <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/stslaw4.html>
- LAW, J. (1998b): *Traduction/trahison – notes on ANT*. <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/stslaw2.html>
- LAW, J. (1994): *Organizing Modernity*. Blackwell.

- LAW, J. (1992): Notes on the theory of actor-network: Ordering, strategy, and heterogeneity. *Systems Practice*, vol. 5:4, 379-393.
- LAW, J. (1986): On the methods of long-distance control: Vessels, navigation and the Portuguese route to India. In *Power, action and belief: A new sociology of knowledge?* Sociological Review Monograph, 32 London: Routledge and Kegan Paul.
- MARCH, J. (2005): *Valg, vane og vision*. Samfundslitteratur.
- MCCLELLAND, D.C. (1985): *Human Motivation*. Glenview, IL: Scott Foresman.
- MOL, A. (2002): *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham, N. Ca. and London: Duke University Press.
- MOSER, I. (2006): *Disability and the promise of technology: Technology, subjectivity and embodiment within an order of the normal*. <http://www.inforaworld.com/smpp/title~content=t713699183>
- MOSER, I. & LAW, J. (1999): Good passages, bad passages. In *Actor Network Theory and after* (John Law & John Hassard eds.). Blackwell Publishers/the sociological review.
- NICKELSEN, N.C. & BINDER, T. (in press): Design and Heterogeneous Engineering – toward an actor network perspective on design. *Artifact*, number 2, 2008.
- NICKELSEN, N.C. (2008): The institutionalization of a routine: Identity, interaction, and materiality. In *The anatomy of change: A neo-institutionalist perspective* (Eds. Steen Scheuer & John Scheuer). Copenhagen Business School Press.
- NICKELSEN, N.C. (2003): Arrangements of knowing: Coordinating procedures, tools and bodies in industrial production – a case study of the collective making of new products. Handelshøjskolen i København, ATV ph.d. serie 9.2003
- OLESEN, F. (1996): Konstruktive studier af videnskab og virkelighed. Fra sociologi til kulturforskning. I »Verden om tænkningen – mennesker, ting og natur«. *Philosophia – tidsskrift for filosofi*: Årgang 25, 3-4.
- ORTON J.D. & WEICK, K. (1990): Loosely Coupled Systems – a reconceptualisation. *The Academy of Management Review*, 15 (2).
- SAMPSON, E.E. (1996). Establishing embodiment in psychology. *Theory & Psychology*, 6(4), 601-624.
- SCHRIFT, A.D. (1995). Reconfiguring the subject as a process of self: Following Foucault's Nietzschean trajectory to Butler, Laclau, Mouffe, and beyond. *New Formations*, 25, 28-39.
- SCHUTZ, A. (1967): *The phenomenology of the social world*. Northern University Press.
- SCOTT, R. & DAVIS, G. (2007): *Organizations and Organizing – rational, natural and open system perspectives*. Pearson, Prentice Hall.
- SEELY BROWN, J. & DUGUID, P. (1991): Organizational learning an communities of practice – towards a unified view of working, learning and innovation. Pages 58-82. In *Organisation Science*, Vol. 2. no.1. February. The Institute of Management Sciences.
- STAR, S.L. (1991): Power, technologies and the phenomenology of conventions: on being allergic to onions. In »A sociology of monsters – essays on power, technology and domination« (Ed. John Law) *Sociological Review Monograph* 38, Routledge.
- STRATHERN, M. (1991): *Partial Connections*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- WENGER, E. (1998): *Communities of practice – learning, meaning and identity*. Cambridge University Press.
- WEICK, K. (2001): *Making sense of the organization*. Oxford: Blackwell.
- WEICK, K. (1979): *The Social Psychology of Organizing*. McGraw Hill Inc.
- WILLIG, C. (2000): *A Discourse Dynamic approach to the study of subjectivity in health psychology*. <http://tap.sagepub.com/cgi/content/abstract/10/4/547>
- YUKL, G. (2006): *Leadership in Organizations*, Pearson, Prentice Hall, Sixth Edition.
- ZAHAVI, D. (2005): *Subjectivity and Selfhood*. MIT press.